

Milan Kundera
VALAHOL MÖGÖTTE*

Nem a költő a verseket kiöltő
A vers valahol ott lapul mögötte
Ott szunnyad meglehet már mindöröktől
A költő volt csupán ki fölfedezte

Jan Skacel

1

Barátom, Josef Skvorecky egyik könyvében ezt a megtörtént esetet mondja el:

Egy prágai mérnököt tudományos tanácskozásra hívnak meg Londonba. Elutazik, ott részt vesz a vitában, majd visszatér Prágába. Hazatérése után néhány órával az irodájában előveszi a *Rudé Právót* — a párt hivatalos napilapját —, és benne a következőket olvassa: Egy londoni tanácskozásra kiküldött cseh mérnök, miután a nyugati sajtó előtt tett nyilatkozatában szocialista hazáját rágalmazta, úgy határozott, hogy Nyugaton maradjon.

Egy ilyen nyilatkozattal tetézett disszidálás nem csekélység. Ezért mintegy húsz év börtönbüntetés jár. Mérnökünk nem akar hinni a szemének. De a cikk róla szól, ehhez nem fér kétség. Az irodájába belépő titkárnő a mérnök láttán elszörnyed: Szent isten — kiált föl —, ön hazajött! Ez nem volt okos dolog; olvasta, mit írnak önről?

A mérnök látja a félelmet titkárnője szemében. Mitévő legyen? Elrohan a *Rudé Právo* szerkesztőségébe. Ott találja a felelős szerkesztőt. Az elnézést kér, az ügy valóban fölöttebb kellemetlen, de ő, szerkesztő, semmiről sem tehet, a szóban forgó cikk szövegét közvetlenül a belügyminisztériumból kapta.

Így hát mérnökünk a minisztériumba siet. Ott azt mondják neki, igen, csakugyan tévedésről van szó, de ők, a minisztériumban, semmiről sem

* A szerző *A regényírás művészete* (L'art du roman) c. könyvének ötödik fejezete (Quelque part là-derrrière). A könyv a párizsi Gallimard kiadónál jelent meg 1986-ban.

tehetnek, a mérnökről szóló jelentést londoni nagykövetségük titkosszolgálatától kapták. A mérnök cáfolatot kér. Azt mondják neki, nem, cáfolatot kiadni nem szokás, de biztosíthatják afelől, hogy semmi sem történhet vele, efelől nyugodt lehet.

De mérnökünk nem nyugszik meg. Ellenkezőleg, hamarosan rájön, hogy szigorú ellenőrzés alatt áll, a telefonját lehallgatják, és az utcán követik. Nem tud többé aludni, lidércálmok gyötrik, mígnem egy napon, nem tudván tovább elviselni ezt a feszültséget, komoly kockázat árán, illegálisan elhagyja az országot. Így aztán valóban disszidens lett belőle.

2

Az imént elmondott történet azok közül való, amelyeket bízvást nevezhetünk *kafkainak*. Ez a kifejezés, amelyet egy irodalmi életműből merítettünk, és csupán egy regényíró személyével jeleztünk egyedüli lehetséges gyűjtőneve azoknak az (akár irodalmi, akár valós) helyzeteknek, amelyeket egyetlen más szóval sem lehet megragadni, és sem a politológia, sem a szociológia, sem a pszichológia nem nyújt hozzájuk kulcsot.

De milyen is a *kafkaiság*?

Kíséreljük meg körülírni néhány aspektusát:

Először:

A mérnök a hatalommal találja magát szemben, amely olyan, mintha *végeláthatatlan labirintus* lenne. Soha nem jut el a labirintus vég nélküli folyosói végére, és soha nem sikerül megtudnia, ki fogalmazta meg a végzetes mondatot. Következésképpen ugyanabba a helyzetbe került, mint Josef K. a bírósággal szemben, vagy K., földmérő a kastéllyal szemben. Valamennyien az egyedül lehetséges világ kellős közepén, egy hatalmas, intézményesített útvesztőben találják magukat, amelyből nem tudnak kiemelkedni, és fölfogni sem képesek.

Gyakran akadt Kafka előtt is regényíró, aki az intézményeket a külföldi személyi vagy közösségi érdekek gátjaként leplezte le. Kafkánál az intézmény saját törvényeinek engedelmessé mechanizmus, e törvényekről azonban nem tudni, ki és mikor alkotta meg őket, az emberi érdekekhez semmi közük, és ilyenformán felfoghatatlanok.

Másodszor:

A *kastély* ötödik fejezetében a falu előjárója részletezi K. előtt az esetre vonatkozó akták hosszú történetét. Foglaljuk itt össze röviden: vagy tíz évvel előbb leirat jött a kastélyból az előjáróhoz, hogy földmérőt fogadnak a falu részére. Az előjáró köszönettel visszautasította ezt (semiféle földmérőre nincsen szükség), de a válasz egy másik ügyosztályra tévedve elkallódik, és így, a bürokratikus félreértések igen körmönfont és hosszú évekig tartó játéka folytán, egy napon, valamilyen figyelmetlenség következtében mégis meghívás érkezik K.-hoz, amikor már minden illetékes hivatal éppen törölni készül az egykori, immár elévültté vált ajánlatot. Így hát hosszú utazás után megérkezik a faluba, pusztá tévedés-

ből. Mi több: minthogy számára nem létezik más lehetséges világ, mint ez a kastély a faluval, *egész* léte sem lesz más, mint tévedés.

A karkai világban az akták a platonista eszmékre emlékeztetnek. Az igazi valóságot az akták testesítik meg, míg az ember testi léte csupán az illúziók képernyőjére vetített tükörcépük. Valójában K., a földmérő és a prágai mérnök is csupán tulajdon nyilvántartó kartonjának árnyéka; sőt ennél is jóval kevesebb: egy aktába becsúszott *hibának* az árnyéka, azaz olyan árny, amely még árny-létére sem jogosult.

De ha az emberi élet csupán árnyék, a valóság pedig másutt rejlik, az elérhetetlenben, az embertelenben és emberfölöttiben, akkor egy csapásra a teológia területén találjuk magunkat. És Kafka első szöveggyarázóit csakugyan vallási parabolaként értelmezték regényeit.

Bár ezt az interpretálást félrevezetőnek tartottam (mert allegóriát vél látni ott, ahol Kafka az emberi élet konkrét helyzeteit ragadta meg), mégis a felfedezés erejével hatott rám: a hatalom istenítése mindenütt automatikusan saját teológiát termel ki a számára; ahol a hatalom istenként viselkedik, ott vallásosak lesznek az érzelmek is, amelyeket önmaga iránt ébreszt; ebben az esetben a világ már csak teológiai kifejezésekkel fogalmazható meg.

Nem Kafka írt vallási allegóriákat, hanem a *kafkaiság* elválaszthatatlan (mind a valóságban, mind a képzeletben) tulajdon teológiai (vagy inkább: *pszudoteológiai*) aspektusától.

Harmadszor:

Raszkolnyikov nem tudja elviselni büntudata terhét, és hogy megtalálja nyugalmat, önként vállalja a büntetést. Ez a jól ismert helyzet, amikor *a vétek keresi a bűnhődést*.

Kafkánál fordított logika áll fenn. Akit megbüntetnek, nem ismeri büntetése okát. A bűnhődés abszurditása olyannyira elviselhetetlen, hogy a vádlott, nyugalma visszanyerése érdekében, igazolást szeretne találni szenvedésére: *a bűnhődés keresi a vétket*.

A prágai mérnöknek az lesz a büntetése, hogy a rendőrség intenzív ellenőrzés alá vonja. Ez a bűnhődés büntetett követel meg, amit a mérnök nem követett el, de minthogy azzal vádolták meg, hogy disszidált, végül is valóban disszidál. *A bűnhődés végül rátalált a vétekre*.

Miután nem tudja, mivel vádolják, K. *A per* hetedik fejezetében elhatározza, hogy „a legapróbb részletekig” átkutatja életét, egész múltját. Beindult az „önvétkesítés” mechanizmusa. *A vádlott keresi vétkét*.

Egy napon Amália szeméremsértő levelet kap a kastély egyik alkalmazottjától. Felháborodva tépi össze. A kastélynak el sem kell ítélnie Amália meggondolatlan viselkedését. A félelem (ugyanaz, amelyet a mérnök titkárnoje szemében vélt fölfedezni) önmagában hat. Anélkül, hogy a kastély parancsot vagy bármilyen fölfogható jelet adna, az egész világ hátat fordít Amália családjának, mintha pestisesek volnának.

Amália édesapja meg szeretné menteni a családját. Csakhogy ez komoly nehézségbe ütközik: nemcsak az ítélet megfogalmazójára nem lehet ráakadni, de maga az ítélet sem létezik! Ahhoz, hogy föllebbezhessen, hogy

kegyelemért folyamodhasson, mindenekelőtt vád alá kellett hogy helyezék! Az apa könyörögve kéri a kastélyt, hirdesse ki a büntettet. Vajmi kevés tehát azt mondani, hogy a bűnhődés keresi a vétket. Ebben a pszeudoteologikus világban *a bűnhődő könyörög, hogy bűnösnek ismerjék ell!*

Manapság gyakran megesik, hogy ha egy prágai kegyvesztetté válik, a leghitványabb álláshoz sem képes hozzájutni. Hasztalan kéri, állítsanak ki egy olyan bizonylatot, miszerint vétket követett el, és ezért alkalmaztatása tilos. Az ítéletnek nem lehet nyomára akadni. És minthogy Prágában a munka törvényben előirt kötelesség, emberünket végezetül élőködőnek bélyegzik; más szóval bűnösnek nyilvánítják, mert kivonja magát a munka alól. *A bűnhődés rátalál a vétségre.*

Negyedszer:

A prágai mérnök esete olyan, mintha adoma volna, holmi tréfa, ami nevetésre késztet.

Két úr — teljesen mindegy, kik (nem „felügyelők”, ahogy a francia fordítás értelmezi a számunkra) — egy reggel meglepi az ágyában Josef K.-t; kijelentik, hogy le van tartóztatva, majd megeszik a reggelijét. K., fegyelmezett hivatalnok lévén, ahelyett, hogy kidobná őket a lakásából, amúgy hálóingesen, hosszas védekezésbe kezd előttük. Amikor Kafka felolvasta barátainak *A per* első fejezetét, az egész társaság hangos hahotára fakadt, beleértve a szerzőt is.

Philip Roth megálmondja, hogyan festene a film, amit *A kastély*ről lehetne forgatni: Groucho Marxot látja K.-nak, a földmérőnek a szerepében, Chicót és Harpót pedig ennek segédeiként. És csakugyan igaza van: a komikum elválaszthatatlan a *kafkaiság* lényegétől.

De a mérnök számára aligha jelent vigaszt annak tudata, hogy az esete komikus. Ott találja magát bezárva az élete komikumába, mint akváriumba a hal; a mérnök ezt csöppet sem találja mulatságosnak. Egy tréfa tulajdonképpen csak azok számára mulatságos, akik az akvárium *előtt* állnak; a *kafkaiság* ezzel szemben belülről vezet bennünket, a tréfa bensőjébe, *a komikum borzalmába*.

A *kafkaiság* világában a komikum nem a tragikumot ellenpontozza (tragikomikum), mint Shakespeare-nél; nem a tragikumot igyekszik elviselhetőbbé tenni a hangvétel könnyedsége révén; nem *kísérője* a tragikumnak, nem — a komikum itt *csirájában öli meg* a tragikumot, ily módon fosztva meg az áldozatokat az egyetlen remélhető vigasztól: a tragédia (valós vagy vélt) nagyságától. A mérnök elveszti hazáját, és a közönség mind egy szálíg nevet.

3

Vannak időszakok az újabb kori történelemben, amelyekben az élet Kafka regényeire emlékeztet.

Míg Prágában éltem, hányszor hallottam a párt titkárságát (ezt a csúf,

többé-kevésbé modern épületet) „kastélynak” nevezni. Hányszor hallottam, amint a párt második emberét (egy bizonyos Hendrych elvtársat) a Klamm névvel illetik (ami annál szebb, minthogy „klam” csehül „szemfényvesztés”-t, „csalás”-t jelent).

A-t, a költőt, a nagy kommunista személyiséget az ötvenes években egy sztálinista per nyomán bebörtönözték. Cellájában egy kötetre való verset írt, amelyekben, az átélt borzalmak ellenére, hűséget esküszik a kommunizmusnak. Ezt nem gyávaságból teszi. Hűségét (hóhérai iránti hűségét) az erény, a becsületesség megtestesülésének tartja. A prágaiak, tudomást szerezve a verseskötetről, megejtő iróniával így nevezték el: *Josef K. bálája*.

Kafka regényeinek képei, helyzetei, sőt egyes mondatai is mintha a prágai élet tartozékai lennének.

Ezek után magától adódna a következtetés: a kaffkai képek azért kelnek életre Prágában, mert ezek nem mások, mint a totalitárius társadalom anticipációi.

Ez a megállapítás azonban kiigazításra szorul: a *kaffkaiság* nem szociológiai vagy politológiai fogalom. Kafka regényeit megkísérelték már úgy értelmezni, mint az ipari társadalom, a kizsákmányolás, az elidegenedés, a polgári erkölcs, egyszóval a kapitalizmus bírálatát. Ám Kafka világában úgyszólván semmit sem lelünk föl a kapitalizmus elemeiből: sem a pénzt, ennek hatalmával, sem az üzletet, sem a tulajdont és a tulajdonosokat, sem pedig az osztályharcot.

A *kaffkaiság* a totalitarizmus definíciójának sem felel meg. Kafka regényeiben hasztalan keresnénk pártot, ideológiát a maga jellegzetes szóhasználatával, politikát, rendőrséget vagy hadsereget.

Olybá tűnik tehát, hogy a *kaffkaiság* inkább az embernek és világának egy olyan elemi, történelmileg körülhatárolatlan lehetőségét testesíti meg, amely úgyszólván öröktől fogva kísérője az embernek.

De ez a pontosítás nem törölte a kérdést: Miként lehetséges, hogy Kafka regényei Prágában egybeolvadnak a valósággal, és miként fordulhat elő, hogy ugyanezeket a regényeket Párizsban kizárólag a szerző szubjektív világának hermetikus kifejeződéseként fogják fel? Azt jelentené-e ez, hogy az embernek és világának ezek a szunnyadó lehetőségei, amelyeket a *kaffkaiság* fogalmával illetünk, konkrét sorsokban könnyebben öltenek testet Prágában, mint Párizsban?

Az újabb kori történelemnek vannak olyan tendenciái, amelyek a *kaffkaiságot* nagy társadalmi méretekben termelik ki: az isteniségre törekvő hatalom progresszív összpontosítása; a társadalmi aktivitás elbürokratizálása, ami minden intézményt *végeláthatatlan labirintussá* alakít át; az egyén elszemélytelenedése mint ennek következménye.

A totalitárius államok, amelyekben ezek a tendenciák a legszélsőségesben összpontosulnak, nyilvánvalóvá tették, milyen szoros az összefüggés Kafka regényei és a valós élet között. De ha Nyugaton nem tudják felismerni ezt a kapcsolatot, az nem csupán azért van, mert az úgynevezett demokratikus társadalom kevésbé kaffkai, mint Prága mai valósága.

Véleményem szerint azért is, mert benne az ember végzetesen elveszíti valóságérzékét.

Mert a maga részéről az úgynevezett demokratikus társadalom is ismeri az elszemélytelenítés és a bürokratizálás folyamatát; az egész földkerekség eme folyamat színterévé vált. Kafka regényei képzeletbeli és megálmodott hiperbolái, a totalitárius állam pedig prózai és materiális hiperbolája ennek a folyamatnak.

De miért Kafka volt az első regényíró, aki megragadta ezeket a tendenciákat, amelyek majd csak halála után mutatkoznak meg teljes fényükben és brutalitásukban a történelem színpadán?

4

Ha misztifikációktól és legendáktól nem hagyjuk elvakítani magunkat, semmilyen jelentősebb nyomát sem találjuk Franz Kafka politikai érdeklődésének; ebben az értelemben különbözik mindegyik prágai barátjától, Max Brodtól, Franz Werfeltől, Egon Erwin Kischától csakúgy, mint az összes avantgardistától, akik tudni vélték a történelem értelmét, és abban lélték kedvüket, hogy a jövő képeit idézték.

Hogyan lehetséges, hogy ez a mű, amelyet ma társadalmi-politikai próféciaként lehet értelmezni, amely ebből kifolyólag a földkerekség nagy részén be van tiltva, nem az ő alkotásuk, hanem magányos, introvertált, saját életére és művészetére figyelő társuké?

Ezen a rejtélyen töprengtem egy napon, miután tanúja voltam egy régi barátnőmnél lejátszódó apró jelenetnek. Ezt az asszonyt a prágai sztálinista perek idején, 1951-ben letartóztatták és elítélték olyan bűntettekért, amelyeket nem követett el. Az idő tájt kommunisták százai találták magukat ugyanebben a helyzetben. Életük során valamennyien fenntartás nélkül azonosultak pártjukkal. Amikor ez egyszeriben vádlójukká lett, akkor Josef K.-hoz hasonlóan ők is vállalták, hogy „a legapróbb részletekig átkutatják életüket”, hogy ráleljenek a benne rejtőző vétségre, és hogy, végezetül, bevallják képzelt bűnciket. Barátnőmnek azért sikerült megmentenie az életét, mert kivételes bátorságának hála vissza merte utasítani, hogy mint minden társa és mint A., a költő, „kutatni kezdjen vétke után”. Minthogy elutasította, hogy hóhérjainak segítsen, használhatatlanná vált a végső tárgyalás látványosságához. Így aztán akasztófa helyett életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Tizenöt év után teljes rehabilitációban részesült, és szabadon bocsátották.

Az asszony letartóztatásakor gyermeke éppen egy éves volt. A börtönből szabadulva tehát tizenhat évesen látta viszont fiát, és utána abban a boldogságban lehetett része, hogy magányos kettesben együtt élhesse vele szerény életét. Mi sem érthetőbb, hogy szenvedélyesen kötődött hozzá. A fiú már huszonhatodik életévében járt, amikor egy nap meglátogattam őket. Az asszony magából kikelve, felzaklatva sírt. Az ok valami merőben jelentéktelen dolog volt: a fiú későn kelt föl reggel, vagy ehhez hasonló.

Megkérdeztem tőle: „Miért izgatod fel magad ilyen semmiségen? Érdekes ezért így sirni? Nem kellene túlzásba vinned!”

Az anya helyett a fiú válaszolt: „Nem, anyám nem túloz. Anyám kiváló és bátor asszony. Ő ott is kitartott, ahol mindenki más kudarcot vallott. Anyám csak azt akarja, hogy becsületes ember váljak belőlem. Valóban későn keltem föl, de amit ő a szememre vet, az sokkal súlyosabb: a magatartásom. Az egoista magatartásom. Én olyanná fogok lenni, amilyennek anyám akar. És ezt most itt előtted ígérem meg neki.”

Amit a pártnak nem sikerült megtenni az anyával, azt az anyának sikerült megtenni a fiával. Rákényszerítette, hogy azonosuljon az abszurd váddal, hogy „vétke után kutasson”, hogy nyilvános beismerést tegyen. Döbbenet figyeltem ezt a sztálinista mini-perbe illő jelenetet, és egyszeriben világossá vált előttem, hogy a nagy történelmi (látszólag képtelen és embertelen) eseményeket ugyanazok a pszichológiai mechanizmusok mozgatják, mint az intim (merőben banális és nagyon emberi) helyzeteket.

5

Kafka közismert, apjának írt és soha el nem küldött levele bizonyítja, hogy az író a családból, a gyermek és az istenített szülői hatalom közötti viszonyból merítette a „vétkesítés” *technikáját*, és tette meg regényeinek egyik nagy témájává. Az *Ítéletben*, abban a novellában, amely szorosan kapcsolódik a szerzőnek a családban szerzett tapasztalatához, az apa bűnnel vádolja fiát, és azt parancsolja neki, hogy ölje meg magát. A fiú vállalja fiktív vétkét, és ugyanolyan engedelmesen veti magát a folyóba, mint ahogy utódja, Josef K., akit egy rejtélyes szervezet vádol meg, hagyja, hogy szíven döfjék. A két vád, a két „vétkesítés” és a két ítéletvégrehajtás közötti hasonlóság arról a kontinuitásról árulkodik, amely Kafka műveiben az intim családi „totalitarizmust” egybeköti a nagy társadalmi víziókkal.

A totalitárius társadalom, különösen szélsőséges változataiban, igyekszik eltörölni a határt a nyilvánosság és a magánélet között: a hatalom, amely a maga részéről mind kifürkészhetetlenebbé válik, polgáraitól megköveteli, hogy életük a lehető legátlászóbb legyen. Ez az ideális, *titok nélküli élet* egybevág a példás család életével: egy állampolgárnak semmit sincs joga eltitkolni a Párt vagy az Állam előtt csakúgy, mint ahogy a gyermeknek sincs joga titkot tartani apja vagy anyja előtt. A totalitárius társadalmak propagandájukban idilli mosolyukkal hivalkodnak: „egy nagy család” színében akarnak feltűnni.

Gyakran mondják, hogy Kafka regényei a közösség és az emberi kapcsolatok utáni szenvedélyes vágyat fejezik ki; ebből az következne, hogy a gyökerét vesztett embernek, amilyen K. is, csak egyetlen cél lebeghet a szeme előtt: hogy fölébe kerekedjen magánya átkának. Márpedig ez az értelmezés nem csupán sablonos, egysíkú, hanem félrevezető is.

K., a földmérő egyáltalán nem embereket és emberi melegséget kíván

meghódítani, nem „emberek között ember” akar lenni, mint Sartre Oresztésze; nem egy közösséggel akarja elfogadtatni magát, hanem egy intézménnyel. Céljának eléréseért drágán meg kell fizetnie: le kell hogy mondjon magányáról. És íme, ez a pokol: sohasem lehet magában, a kastélyból küldött két segédje szüntelenül a nyomában van. Szemtanúi lesznek Fridával való első szerelmi aktusának, ott ülnek a szerelmesek fölött a kocsmapultján, és az első perctől kezdve az ágyuk mellől sem mozdulnak el.

Nem a magány átka, hanem *a magányon elkövetett erőszak* — ez Kafka rögeszméje!

Karl Rossmant szüntelenül és mindenki zaklatja; ruháit eladják; megfosztják szülei egyetlen fényképétől; a hálóteremben, az ágya mellett fiatal emberek ökolcsatát vívnak egymással, és időről időre rázuhannak; két csavargó, Robinson és Delamarche rákényszerítik, hogy együtt éljen velük, egy olyan háztartásban, ahol a testes Brunelda sóhajai visszhangzanak álmában.

Josef K. története is az intimitáson elkövetett erőszakkal kezdődik: két ismeretlen úr jön letartóztatni ágyában. Ettől a naptól kezdve soha többé nem fogja egyedül érezni magát: a törvényszék üldözi őt, szemmel tartja, és beszél hozzá; magánélete fokozatosan elvész, szó szerint bekebelezi az őt üldöző titokzatos szervezet.

A lírai lelkek, akik előszeretettel hirdetik a titkok eltörlését és a magánélet átlátszóságát, nincsenek tisztában vele, milyen folyamatot indítanak el. A totalitarizmus kiindulópontja *A per* kezdetére emlékeztet: rajtaütésszerűen rántanak ki ágyunkból, úgy tönek ránk, mintha apánk vagy anyánk tenné.

Gyakran tünődünk el, minek tekintsük Kafka regényeit: a szerző leg személyesebb és legbensőbb konfliktusai kivetítésének-e vagy pedig az objektív „társadalmi gépezet” rajzának.

A *kafkaiáság* nem korlátozódik sem az intim, sem a közösségi szférájára; magába foglalja mindkettőt. A közösségi a személyinek tükre, a személyi a közösségit tükrözi vissza.

6

A *kafkaiáságot* létrehozó mikrotársadalmi kapcsolatokról beszélve nemcsak a családra gondoltam, hanem arra a szervezetre is, ahol Kafka egész felnőttkorát leélte: a hivatalra.

Kafka hőseit gyakran állítják be az értelmiséginek egyfajta allegorikus vetületeként; ezzel szemben Gregor Samsában nyoma sincs az értelmiséginek. Svábbogárként ébredve csupán egy dolog aggasztja: hogyan jusson el időre a hivatalba ebben az új állapotban. Fejében csak engedelmesség és fegyelem van, amelyekre foglalkozása szoktatta: hivatalnok, *tisztviselő* Kafka minden regényalakja; tisztviselő nem csupán szociológiai típus értelmében (ahogy Zolánál lenne), hanem mint emberi lehetőség, a lét egy elementáris formája.

A tisztviselő bürokratikus világában, *először* is: nincs kezdeményezés, lelemény, cselekvésszabadság; csak utasítások és szabályok vannak: *ez az engedelmisség világa.*

Másodszor: a tisztviselő csupán egy parányi mozzanatát végzi az adminisztráció nagyszabású tevékenységének, és így annak célja és horizontja kívül esik a látóterén; *egy olyan világ ez, ahol a tettek gépiessé válnak,* és ahol az emberek nem ismerik tetteik miéértjét

Harmadszor: a tisztviselőnek csak névtelenekkel és dossziékkal van dolga; *ez az absztrakt dolgok világa.*

Egy regény cselekményét az engedelmisségnek, a gépiességnek, az absztrakt dolgoknak ebbe a világába helyezi, ahol mindössze annyi kalandban lehet része az embernek, hogy az egyik hivatalból eljut a másikba: ez látzólag szöges ellentét az epikus költészet lényegének. Fölvetődik hát a kérdés: hogyan sikerült Kafkának e szürke, költőietlen anyagot lenyűgöző regényekké gyúrnia?

A válasza Milenának írt egyik levelében akádkhatunk rá: „A hivatal nem ostoba intézmény; inkább tartozik a fantasztikum, mint az ostobaság birodalmába.” Ez a mondat Kafka legnagyobb titkainak egyikéről lebbenti föl a fátylat. Sikerült neki meglátnia azt, amit rajta kívül senki sem látott: nem csupán a bürokratizmus jelenségének életbevágó fontosságát az emberre, annak sorsára és jövőjére nézve, de (ami még ennél is megdöbbentőbb) a hivatalok kísérteties jellegében rejlő potenciális költői lehetőséget is.

De mit jelent az, hogy a hivatal a fantasztikum birodalmába tartozik?

A prágai mérnök esete világosan példázza: a mérnököt egy dossziéjában elkövetett hiba egyszerűen Londonba száműzi; Pragában már csak úgy bolyong ezentúl, mint egy valóságos *kisértet*, az *elvesztett test* után kutatva. sorra járva a hivatalokat, amelyek valami ismeretlen *mitológiából* való *végeláthatatlan útvesztőként* jelennek meg előtte.

A bürokratikus világban fölfedezett fantasztikumnak hála Kafkának sikerült az, ami előtte elképzelhetetlennek tűnt: egy mélységesen költőietlen anyagot, a végletekig bürokratizált társadalom anyagát nagy regényköltéménnyé alakítani át; egy végsőkig banális történetet, nevezetesen hogy egy ember nem tudja megszerezni a neki ígért állást (ami *A kastély* voltaképeni története), mítosszá, eposszá, soha nem látott szépséggé transzponálni.

Miután Kafka a hivatal színterét kiterjesztette a világmindenség gigantikus dimenzióira, anélkül, hogy sejtette volna, eljutott egy képhez, amely azzal nyűgöz le bennünket, hogy kísértetiesen hasonlít egy társadalomra, amelyet a szerző nem is ismerhetett meg: a prágaiak mai társadalmára.

A totalitárius állam voltaképpen nem más, mint egy roppant adminisztráció: minthogy benne minden munka államosított, minden embert, foglalkozására való tekintet nélkül, *a hivatalnokává tesz.* A munkás többé nem munkás, a bíró többé nem bíró, a kereskedő többé nem kereskedő, a pap többé nem pap: valamennyien az állam tisztviselői. „A bíróság tagja vagyok” — mondja a pap Josef K.-nak a dőmban. Kafkánál az ügyvédek is

a törvényszéket szolgálják. A prágaiak ezen ma nem ütköznek meg. Őket sem védenék jobban, mint K.-t. Ügyvédek nem a vádlottak, hanem a törvényszék szolgálatában állnak.

7

Egy száz négysorosból álló ciklusban, amelynek már-már gyermeki egyszerűsége csak fokozza mondanivalójának súlyát és bonyolultságát, a nagy cseh költő ezt írja:

Nem a költő a verseket kiötlő
A vers valahol ott lapul mögötte
Ott szunnyad meglehet már mindöröktől
A költő volt csupán ki fölfedezte

A költő számára tehát írni annyit jelent, mint áttörni a válaszfalat, amely mögött valami mozdulatlan (a „vers”) rejtőzik a homályban. Ezért van az, hogy (hála e váratlan és hirtelen leleplezésnek) a „vers” legelőször úgy jelenik meg előttünk, mint valami *káprázat*.

Tizennégy éves koromban olvastam először *A kastélyt*, és soha e könyvet többé nem fogom úgy élvezni, mint akkor, mert jóllehet a benne foglalt ismeretek összessége (a valóból mindaz, amit a *kafkaiság* átfog) akkor felfoghatatlan volt számomra: én el voltam bűvölve tőle.

Utóbb, hozzászokva a „vers” tündökléséhez, kezdtem belelátni abba, ami e bűvölet élményét előidézte; a tündöklés azonban mindvégig megmaradt.

A „vers” — mondja Jan Skacel — „ott szunnyad meglehet már mindöröktől” mozdulatlanul, ránk várva. De hát a szakadatlan változások világában nem pusztá illúzió-e a mozdulatlanság?

Nem. Valamennyi helyzet az ember műve, és csak olyasmit tartalmazhat, ami benne eleve adva van; elképzelhető tehát, hogy bármelyik helyzet (összes metafizikájával egyetemben) „ott szunnyad meglehet már mindöröktől”, mint emberi lehetőség.

De ez esetben mit jelent a Történelem (a nem-mozdulatlan) a költő számára?

A költő szemében a Történelem, különös módon, pont olyan helyzetben van, mint ő maga: nem *kitalál*, hanem *fölfedez*. Rendkívüli helyzetek révén kideríti, mi is az ember, mi az, ami „meglehet már mindöröktől” benne lakozik, azaz mik a lehetőségei.

Ha a „vers” eleve adott, logikátlan lenne az *előrelátás* képességét tulajdonítani a költőnek; nem, ő csupán az, aki „fölfedezi” az emberi lehetőséget (a „verset”, amely „ott szunnyad meglehet már mindöröktől”), s amelyet a maga részéről a Történelem is föl fog fedezni egy napon.

Kafka nem jövendölt. Csak meglátta a „mögöttesben” rejlőt. Ő maga nem tudta, hogy víziója látnoki volt. Távol állt tőle, hogy egy társadalmi

rendszert leplezzen le. Ő csupán rávilágított az ember személyes és mikro-társadalmi tapasztalataiból megismert mechanizmusokra, nem sejtve, hogy további fejlődése során a Történelem is mozgásba fogja őket hozni a maga nagy színpadán.

A hatalom hipnotikus tekintete, a saját hibánk utáni hasztalan kutatás, a kiközösítés és a kiközösített szorongása, a konformizmusra ítéltetés, a valóság kísértetiessége és az akták mágikus realitása, a magánéleten vett újabbnál újabb erőszak stb.: egytől egyig olyan, emberen végrehajtott kísérletek voltak a történelem hatalmas kémcsövében, amelyeket Kafka már (néhány évvel előbb) elvégzett regényeiben.

A totalitárius államok valós világának egybeesése Kafka „vers”-ével valamelyest mindig megmarad rejtélyesnek, és tanúsítani fogja, hogy a költő műve, lényegéből adódóan, kiszámíthatatlan; és paradox módon: Kafka regényeinek roppant társadalmi, politikai, „látnoki” hatótávolsága éppen elkötelezetlenségében rejlik, teljes függetlenségében minden politikai programtól, ideológiai felfogástól, futurisztikus előrejelzéstől.

Valóban, ha a költő ahelyett, hogy „valahol mögötte” keresné a „verset”, arra „kötelezi el magát”, hogy egy korábról már ismert igazságot adjon elő (amely magától kínálkozik, és amely „elő” van), akkor a költészet küldetését tagadja meg. És kevésbé fontos, hogy az előre kialakult igazság neve forradalom vagy disszidálás, keresztény hit vagy ateizmus, hogy jogos vagy kevésbé jogos; az a költő, aki egy másik igazságot ad elő, nem azt, amelyet *föl kell fedezni* (amely maga a *káprázat*), nem igazi költő.

Ha olyan nagy hévvel ragaszkodom, a kaffkai örökséghez, ha mint saját örökségemet védelmezem, ezt korántsem azért teszem, mintha célszerűnek tartanám utánozni az utánozhatatlant (és újra fölfedezni a *kafkaiságot*). Hanem a regény (a regényben megnyilatkozó költészet) e *radikális autonómiájának* kiváló példája miatt. Aminek hála Franz Kafka olyasmit közöl az emberi sorsról (századunk a bizonyosság rá), amit egyetlen szociológiai vagy politológiai elmélet sem tudna elmondani.

Fordította: *Pekár Erzsébet*
Ellenőrizte és a versidézetet fordította: *Túri Gábor*